

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Gondolatok az Alföld középkori település- hálózatáról

Az ipari társadalmak kialakulása előtt a domborzat valamint a folyó- és álló vizek, azaz a természetföldrajzi körülmények döntő hatást gyakoroltak a települések és a település-hálózat kialakulására. Az Alföldön hatásukra már a neolit kortól kezdve, lásd a tell települések példáját,¹ a folyók és állóvizek melletti területeket szállták meg a tájra érkező népek, itt alakították ki állandó lakóhelyeiket. A vizektől távolabbi vidékeken pedig ritkább település-szerkezet alakult ki, amelynek nagy részét az ideiglenesség jellemezte. A folyók és a velük kapcsolatban lévő állóvizek mellett sűrű láncszemű településhálózat, azoktól távolabb pedig jobbra ideiglenes, az állattartás igényei szerint alakuló szállások képe fogadta az Alföldre érkező utast a neolit kortól a 19. századig. A történelmi események és az itt élt népek gazdasági és civilizációs színvonala a településhálózat sűrűségét és az egyes települések képét messzemenőig formálták. A török megjelenése előtt például a középkori Csanád megye Marostól északra fekvő részén 131 település létezett, az 1700-as évek elején pedig mindössze hat (Battonya, Földeák, Makó, Nagylak, Sajtény és Torna).² Nem volt más a helyzet az Alföld más területein sem, amelyet a hadak jártak. Gyula és Hódmezővásárhely között sem volt állandó település a 18. század végén.³ Az alábbiakban azt tekintjük át, miként alakult a településhálózat képe a 14-16. században. Mielőtt azonban bemutatására sort kerítünk, tekintsünk vissza a korábbi évszázadokra.

A honfoglalás idején az Alföldön a száraz klíma miatt gyér számú lakosság élt, a hozzájuk képest nagy számú magyarság településformái határozták meg a táj arculatát. A téli és nyári szállást tekinthetjük ezen időszak alapformájának. Az előbbiből alakultak ki a későbbi állandó települések, és számolni kell igazgatási központok meglétével is. Az Alföldön a már korábbi időkben épült földvárakat használhatták központként a honfoglalás utáni első évszázadokban.⁴

A települések számának szaporodását idézte elő a 11—12. században egyes nemzetség illetve családtagok szétköltözése a nemzetségek által addig közösen birtokolt föld felosztásának a megindulását követően. Külön lakóhelyet választottak maguknak, ahol szolgálkikkal művelték földjüket. E feudális szolga-telepek, prédiумok egy részéből

---

¹ Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged. 1983. 47—218. p., passim. Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig I. Főszerk.: Nagy István. Kötetszerk.: Szigeti János. Hódmezővásárhely. 1984. 114—256. p., passim.

² Blazovich László—Kristó Gyula: A csongrádi régió 1100 éve. Szeged. 1993. 51. p.

³ Uo. 48. p.

⁴ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). Bp. 1971. 7—13., 28—35. p. Maksay Ferenc: A magyar falu középkori településrendje. Bp. 1971. 25—50. p.

később falu lett, másik részük a falupusztásodás valamelyik okának közrejátszása folytán elnéptelenedett, lakói elhagyták.⁵ A családtagok szétköltözésének és új lakóhelyek alapításának az emlékét számos oklevél mellett II. András királynak Csák Miklós ispán számára kiadott adománylevele őrzi, amelyben visszaadja a korábban Béla ifjabb király által elvett birtokait.⁶ Az oklevél birtoklistája jól tükrözi a koraközépkori Alföld településrendszerének sajátos és általános jegyeit. Az Arad, Csanád és Zaránd megyékben elhelyezkedett birtokok sajátos tükörképét adják az Alföld korai település-hálózatának. A birtokok döntő része folyók mellett feküdt. A Fehér-Körös két oldalán alluviális vidéken terült el Gyula és Kisjenő között Várajt, Vári, Krakó és Varsány továbbá Szerhet földje, Bata földje, Bug földje, Izsák földje, Ulma földje, Szép földje, Resuga földje, Dingonog földje, Kesey földje, Koyan földje, Alba földje, Kendkud földje, Opos földje, Baj földje és Riva földje. A főfolyótól távolabb helyezkedett el Elek földje és a püspök földje, Kupa. A telepek, amelyek nagy része a későbbiek során elnéptelenedett, egymást követve sorakoztak a Körös két partján. Területük elképzelésünk szerint az alluviális területről a mezőségi vidék felé terjedt hosszan elnyúlva egymás mellett. Hogy elsősorban folyó menti területekről esett szó az oklevélben, arra a felsorolás *-foka* utótagú helynevei (Csekafoka, Lehudfoka, Perafoka, Solfoka), amelyek víz torkolatának helyét jelölő nevek és a Lusukevreu utalnak. A mezőségi területről Kupát kivéve, ha valóban a későbbi Kétkupával azonos, más névanyagot nem hoz oklevelünk. Bizonyára azért, mert itt még állandó települések alig, vagy egyáltalán nem léteztek. Eme terület falvainak, azaz ideiglenes szállásainak lakói vándorlását tilthatták I. László és Kálmán királyok törvényei.⁷ A vizek mellett álltak az első állandó települések, majd később születtek a tőlük távolabb fekvők. A megállapítás ma már közhelynek tűnik, mégis igaz. Maksay Ferenc A középkori Szatmár megye című monográfiája térképmelléklete alapján fejtette ki erről álláspontját.⁸ Az Alföld más tájegységeire vonatkozóan számos szerző is ugyanezt állapította meg.⁹ Az utóbbi évtizedekben, főként az elmúlt harminc évben készült helytörténeti monográfiák szerzői ugyancsak hangsúlyozzák eme megállapítást. Szinte kivétel nélkül mindegyikük az újra felfedezés örömeivel ír a folyószabályozások előtti tájról és az ott helyet foglaló településekről.¹⁰ Úgy látszik, az elődei által kialakított műtájon élő ember sem tud

⁵ Szabó István (1971) 42—50. p., Maksay Ferenc (1971) 47—50. p., Makkai László: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései (A telkes és kertes földhasználat a XIII—XV. században). In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80. évfordulójára. Bukarest. 1957. 470. p.

⁶ Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső I—V. Győrött. 1865—1873. Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső VI—VIII. Bp. 1876—1897. (Továbbiakban: HO.) I. 11—13. p.

⁷ A felsorolt települések lokalizálására ld. A Körös—Tisza—Maros-köz települései a középkorban. Szerk.: Blazovich László. Szeged 1996. passim. Závodszy Levente: A Szt. István, László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 161—208. p.

⁸ Maksay Ferenc (1971) 63—64. p.

⁹ Blazovich László: A Körös—Tisza—Maros-köz középkori településrendje. Békéscsaba-Szeged. 1985. 40—51. p. és térképmelléklet. Szekeres László: Középkori települések Északkelet-Bácskában. Újvidék. 1983. és térképmelléklet.

¹⁰ Karcagi várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Bellon Tibor. Karcag. 1974. Kisújszállás város története I. Szerk.: Dr. Szabó László. Kisújszállás 1986. Mezőtúr város története (896—1944) I. Írták: Bodoki Fodor Zoltán, Bodoki Fodor Zsigmond. Mezőtúr. 1978. Frisnyák Sándor: Fehérgyarmat földrajzi környezete: a Szatmári síkság. In: Szamosközi tanulmányok. Fehérgyarmat. 1988. Hajdúnánás története. Szerk.: Ráczy István. Hajdúnánás. 1973. Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu. 1981. Szeged története 1983. Hódmezővásárhely története 1984. Makó története a kezdetektől 1849-ig. Szerk.: Blazovich László. Makó. 1993. Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerk.: Köhegyi Mihály. Bp. 1989.

szabadulni gondolataiban és érzéseiben életelemétől, a víztől a többnyire száraz alföldi vidéken.

Mielőtt a folyó- és állóvizektől távolabbi települések helyzetének bemutatására térnénk, visszakanyarodunk forrásunkhoz, amelyből kiolvashatók az akkori telepítő tényezők. A korábbi időkhöz tartozó nemzetségek egyes tagjainak nevét viselik a *földje* utótagú települések. Éppen az ő birtokaikat adományozta a király Csák Miklósnak, akivel megjelent a vidéken a nagybirtok képviselője, akinek érdekében állt a későbbiekben újabb települések alapítása. Ez azonban jelen esetben nem következett be, mert a Csák nemzetség Kisfaludi ága a tatárjárás után nem birtokolt az Alföld e tájékán.¹¹

A királyi vármegye emcsak igazgatási és jogszolgáltató szerepet játszott fennállása alatt, hanem népeinek helyet adott, ahol letelepülhettek. Az oklevelünkben felsorolt települések között a többiektől kissé távolabb fekvő Anyasziond az aradi várhoz, Szerhet földje pedig a zarándihoz tartozott korábban. Szó esett a korábban nyilván a zarándi várhoz tartozott hat halásznak a mansiójáról, akiket a király a váradi püspöknek adott, és a püspök földjének nevezte az oklevél Kupát is. A püspök mellett mint egyházi birtokos feltűnt Seba prépost is, akinek a népeit említette az oklevél, amelyből ilyen módon a települések neve és helye mellett a korabeli birtoklási viszonyok is kiolvashatók.

A vizektől távolabbi vidékeken, a löszpuszta réteken és a homokháton a középkor során — mint említettük — mindvégig ritkább településhálózat alakult ki. Nagyobb település kevés fejlődött ki e területeken. A kivételekre Debrecen és Szabadka példáját említjük. Több nagyobb várost azonban nem tudunk felsorolni, akár a Duna—Tisza-közi Homokságot, akár a Makszond homokját, akár a Körös—Tisza—Maros-köz belső löszpuszta rétvét, akár a Nyírséget tekintjük.

II. András király adománylevelében feltüntetett birtokok között vannak olyanok, amelyek a Marostól illetve az erektől távolabb feküdtek. A Csanád megyében lokalizált Bő, Cuca, Lába, Szőlös, Telki, Timár és Tóti közül csak Szőlös volt a Maros mellett található.¹² Szabó István hívta fel a figyelmet arra, hogy Orosháza vidéken ugyancsak a folyóktól és erektől távolabb már az Árpád-kor végén sűrűn álltak a települések.¹³

Ez természetesen nem bizonyítja az ellenkezőjét annak az állításnak, hogy mindig a vizek mellett sűrűsödtek nagyobb mértékben a települések. A helyi adottságoknak megfelelően távolabb is kialakulhattak állandóan lakott helyek, és nemcsak azután, hogy a folyók mente telítődött. Az általánosan ható tényezők mellett mindig mások is jelen voltak és hatottak a település-hálózat alakulása és változásai során.

A vizektől távolabbi vidékeken a kutakból nyerték a szükséges vízmennyiséget. A fontosságukra abból lehet következtetni, hogy számos helynévben szerepel a *kút* szó. Több ilyen nevű településnév gyűjthető össze a Körös—Tisza—Maros-köz belső területéről. Gellértkuta, Keczerkutas, Mélykutúrárós, Pereskutas, Tótkutas, nevét említhetjük. A Maros hordalékkúpján ugyanis nemcsak a folyókban és erekben, tehát a felszínen, hanem a felszín alatt is áramlott a hegyek felől a Tisza irányába a víz. Ezen adottság miatt vagy az erek medrében ástak kutat, mint a Zaránd megyei Királyi mellett

¹¹ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig Bp. 1900. 291—312. p.

¹² HO. I. 12. A helyek lokalizálására ld. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963. 850—875. p., passim. Blazovich László 1996. passim.

¹³ Szabó István (1971) 203. p.

a Horgas érben,¹⁴ vagy attól távolabb. Ha egy erős föld alatti érre bukkantak, bővízü kutat nyertek. A korabeli gödörkutak a vízbe nyúló gerenda ácsolattal védték a beomlástól, a gerendázat és a föld között pedig nádkötegekkel bélelték ki, amely eljárással a víz tisztán tartására törekedtek, amint ezt a Kecskeméttől keletre fekvő egykori középkori falu, Szentkirály régészeti feltárásakor tapasztalták.¹⁵ A Körös—Tisza—Maros-közben közel 20 helynévben találtuk meg a kút szót,¹⁶ de az elnevezés más vidéken is előfordul, amint a Szabadkától dél-nyugatra állott Tavankút neve mutatja.

A folyók menti települések elrendeződésében megfigyelhető, hogy az Alföld északkeleti részén, ahol a folyók még kisebbek, a nagyobb és kisebb települések egyaránt a folyók mellett helyezkednek el. A Bihar és Szatmár megyék településtörténetét Feldolgozó Jakó Zsigmond és Maksay Ferenc által készített térképmelléletek bizonyítják ezt.¹⁷ Az Alföld déli részén, ahol a folyók nagyobb vízhozamúvá váltak, az árterek magaslatain a hely szűke miatt csak kisebb települések alakultak ki. A Tisza mellett a nagyobbak: Hódmezővásárhely, Makó és mások távolabb fekvtek s főfolyótól. Kevés az olyan nagyobb hely, mint Becse, Csongrád, Szeged és Szolnok, amelyeknek az ártérből kiemelkedő bőséges hely állt rendelkezésükre a lakóterület kiterjesztéséhez. A Duna mellett is hasonló a helyzet, Bács a Mosztonga mellett, Baja a Sugovica partján fekvett. Kevés az olyan nagy folyó menti hely mint Pest vagy Futak. Karcagnak a vízszabályozások előtti vízrajzát rekonstruáló Györffy István megállapította, hogy a régi halmok és telepek az árterület szélén helyezkednek el, ami távolabb esett a főfolyótól.¹⁸

Amíg a löszös vidékeken a táj képét a folyók és erek mellett húzódó településfűzőerek jellemzik, addig a homokos vidéken ettől eltérő formát találunk. E vidékeken, akár a Nyírségre, vagy más tájakra gondolunk, kevés a folyó. A települések így az állóvizek, a tavak mellett keletkeztek. Az említett Szentkirály a Gömöri lapos melletti dombon terült el, ahonnan a falu lakói a vizet nyerték.¹⁹ A Szegedtől dényugatra fekvő Ásotthalom régészeti terepbejárásakor hasonló helyzetet láthatunk. A lelőhelyek a Bogárzó nevű legelőt veszik körbe, amelynek helyén a középkorban vízállásos terület volt. Az egykori tó helyén a magasabb pontokon ugyancsak lelőhelyeket találtak, amelyek ideiglenesen használt lakóhelyek emlékét hagyományozták az utókorra. Az egykori falu házai szinte körbe vették a tavacskát, a lakók csónakon, száraz időben pedig gyalogosan érthették el a tó szárazulatain emelt épületeiket.²⁰

Az Alföld települései már az Árpád-korban több arcúak voltak. Vizsgálatukban az utóbbi évtizedekben a régészeti feltárások hoztak új eredményeket, mintegy megerősítve a korábbi feltételezéseket. Már Maksay Ferenc írt arról, hogy a honfoglalók

¹⁴ Blazovich László (1986) 48—49. p. Kovalovszki Júlia: Orosháza története a magyar középkorban. In: Orosháza története I. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza. 1965. 179. p.

¹⁵ Pálóczi Horváth András: A környezeti régészet szerepe Magyarországon a középkor kutatásban. In: Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról. Bp. 1983. 61—62. p., *Uő*: Élet a kun szállásokon. In: Kisújszállás város története I. Kisújszállás. 1986. Szerk.: Szabó László. 153. p.

¹⁶ Blazovich László (1985) 29—30. p.

¹⁷ Jakó Zsigmond: Bihar megye Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. Térképmelléletek. Maksay Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. és térképmelléletek.

¹⁸ Györffy István: Magyar nép, magyar föld. Bp. 1942. 47. p.

¹⁹ Pálóczi Horváth András: i. m. 57—58. p., *Uő*: 1986. 152. p.

²⁰ Bálint Marianna: A természeti környezet és az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Duna-Tisza köz déli részén. Egyetemi szakdolgozat. Kecskemét. 1996. 25—26. p.

szállásai a régészeti feltárások alapján mintegy 200—300 méter szélességben és 400—600 méter hosszúságban nyúltak el, és a házak egymástól távolabb álltak, ami laza szerkezetű jelleget adott a településeknek.²¹ Ezek a folyók, tavak és erek mellett a földhátak nyomvonalát követő, laza szerkezetű települések a későbbiek során végig fennmaradtak az állattartó népesség településeiként. Mellettük megjelentek a tömörebb szerkezetű, faluszerű települések, amelyek legtöbbje a középkor során fennmaradt. Az állandó települések mellett, amelyek sorában a szétköltöző nemzetségek földművelő szolgatelepeit is számba vesszük, az ideiglenes nyári szállások, pásztor szállások, jobbára egyedül álló építmények rétegét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ezek az érpartokon elnyúlva vagy egy-egy falu körül szétszórva, vagy településektől távol álltak. Elhelyezkedésükben tehát semmiféle rendszer nem figyelhető meg, a gazdasági szükség hozta létre és szüntette meg őket.²²

Jankovich B. Dénes az egykori szarvasi járásban a 489 lelőhely közül 109-et tart szállás jellegűnek, 55-öt (27 Árpád-kori és 28 Árpád-kori előzményre épült későközépkori) pedig faluszerűnek.²³ Eme szemlélettel tekintve a Hódmezővásárhely határában mintegy 15 km-es sugarú kör területén Galántha Márta, Vályi Katalin és társaik által feltárt 66 Árpád-kori telephely nyomot találunk.²⁴ Megállapíthatjuk, hogy azokból 18 a faluhely, a többi érpartokon sorakozó, vagy faluk körül illetve azoktól távol álló falumagokkal, szállásokkal valamint laza szerkezetű falvakkal azonosítható. Hasonló eredményre jutott Kovalovszki Júlia, Szentés határának, majd Orosháza környékének kutatása során,²⁵ akinek eredményeit Szabó István és Maksay Ferenc is figyelembe vették máig alapvető, általunk már többször idézett településtörténeti műveikben.

A fentieket erősítik meg Horváth Ferenc eredményei. Makó északkeleti határában a Szárazér és a Királyhegyesi ér mellett térképe szerint füzérszerűen álltak a települések. A nagyon részletes, egy kilométer léptékű térképén nagyon jól látszik a laza elrendezés. Egy kilométeren belül több telephely található. A kora középkortól a késő középkorig fennálló települések azonban nagyobb távolságra helyezkedtek el egymástól. Ezek között kell keresnünk a faluszerű földműves telepeket. A többi állandó és ideiglenes állattenyésztő falunak vagy szállásnak nevezhető, amelyek lakói jóval mobilisabb életet éltek a földművelőknél. A térképen jól láthatók az érpartoktól távolabb lévő telepek is. Számuk jóval kevesebb mint a vizek mellettieké. A térképről az is kitűnik, hogy az egykori vízenyős és szikes helyeken semmiféle telepnyom nem található. Itt 10 km-nél is nagyobb távolságot kellett megtennie annak, aki lakott helyhez szeretett volna érkezni. E vidéken ma is egymástól távol, az átlagosnál ritkábban találhatók a falvak, majorságok és tanyák.²⁶

Bár Szekeres László fő feladatául a régészeti lelőhelyek és az okleveles adatok egybevetését és azonosítását tekintette Északkelet-Bácska középkori településeiről írott munkájában, mégis kitűnik belőle az erek (Körös-, Csík-, Bács-ér, a Mosztonga és a

²¹ Maksay Ferenc (1971) 32—33. p.

²² Dénes Jankovich: Archeological Topography Theoretical and Practical Lessons. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 14. 1985. 283—292. p., 110.

²³ Uo.

²⁴ Hódmezővásárhely története 1984. 167—276. p.

²⁵ Kovalovszki Júlia (1965) 175—203. p.

²⁶ Horváth Ferenc: Makó északkeleti határának régészeti lelőhelyei. 7. Honfoglalás és középkor. 8. Cserépüst típusok elterjedése. és térképmelléklet. Kézirat. Móra Ferenc Múzeum. Szeged.

Vajas-ér) melletti településlánc valamint az állandó és ideiglenes települések sora.²⁷ Az Árpád-kori településszerkezet nem egységes voltára hívja fel a figyelmet Gyula és Szabadkígyós határában végzett régészeti feltárása nyomán Szatmári Imre is.²⁸

A 13—14. században lejátszódott gazdasági és társadalmi változások, amelyek nyomán kialakult a telekrendszer és az egységes jogi helyzetű jobbágyi osztály, jelentős átalakulást hoztak a település-struktúrában. A meghatározott és állandó nagyságú faluhatáron belül már nem mozogtak a települések. Kialakult a jobbágytelek belső és külső részre tagolódó rendszere, amely a faluhatár különböző egységekre osztásával járt. Ugyanakkor megindult a falupusztásodás folyamata, amely során eltűntek vagy faluvá fejlődtek az általában egy emberöltő idejéig fennállt prédiúmok, ideiglenes állattartó szállások. A változást különösen felgyorsította az Alföld középső és déli részeit ért tatár pusztítás.²⁹

A változás lassú volt. Egyrészt az Alföldön a középkorban végig jellemző földbőség miatt nehezen terjedt a nyomásos gazdálkodás és telekrendezés, másrészt az állattenyésztésnek a korszakon végighúzódó hangsúlyos helyzete miatt konzerválódtak a régi településformák. Különösen ott, ahol a vidék kevésbé a földművelésre, inkább az állattartásra volt alkalmasabb. A módosulás az írott forrásanyagban igazán csak a 15. században fogható meg a nagyhatárú mezővárosok illetve a fejlődésükben a mezővárosi szintet el nem érő, annak csak küszöbéig eljutó óriásfalvak kialakulásában illetve a hatalmas uradalmak megjelenésében.

A 15. században kevesebb de nagyobb lélekszámú településsel számolhatunk, amelyeket az elnéptelenedett települések pusztái vettek körül, ám a település-hálózat alapvető képe nem módosult. Az álló-és folyóvizek mellett a korszakban mindvégig sűrűbb, a belső területeken pedig ritkább településrendszerrel számolhatunk.

Az Alföld település-hálózata már a középkor során ritkább volt mint a magasabb fekvésű valamint a dombos, és alacsony hegyes vidékéké. Már Maksay Ferenc felhívta a figyelmet arra, hogy a Duna—Tisza-köze és a Tiszántúl egyes foltjai könnyen kiszáradó füves pusztáikkal, szárazabb klímájukkal alig vonzották a honfoglalókat, és a gyéren megszállt helyeket később a jászok és kunok töltötték ki.³⁰ Ugyanez mondható el a Makszond homokja pusztavidékről is. A temesvári és moldovai szandzsák törökkori településeiről (1554—1579) Engel Pál és Kratochvill Mátyás által készített térképről valamint a Körös-Tisza-Maros-köz középkori településeit bemutató térképről ugyancsak kitűnik a mélyebben fekvő mocsaras és állandó vízállásokkal tarkított területek ritkább település-hálózata a magasabban fekvőkkel szemben.³¹ A löszpuszta rétek tekintetében ugyanez a helyzet.

Az Alföld település-hálózatának képét nemcsak a természeti viszonyok befolyásolták. A gazdasági élet is hatással volt már a kezdeti évszázadoktól fogva a település-hálózatra. A Tisza két oldalán szélesen elnyúló ártér, valamint a Duna melletti

²⁷ Szekeres László: Középkori települések Északkelet-Bácskában. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1983. és térképmelléklet.

²⁸ Szatmári Imre: Árpád-kori templom Gyula és Szabadkígyós határvonalán. In: Studia Archaeologica II. Szeged. 1996. 354. p.

²⁹ Maksay Ferenc (1971) 51—53., 83—84. p. Szabó István (1971) 183—188. p. Szűcs Jenő: Megosztott parasztság — egységesülő jobbágyág. A paraszti társadalom átalakulása a XIII. században. Századok 1981. 3—65. p.

³⁰ Maksay Ferenc (1971) 2—3. p.

³¹ Engel Pál: A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554—1579) Szeged. 1996. és térképmelléklet. Blazovich László (1996) Térképmelléklet.

hangsúlyos terület mellett a Maros mente ugyancsak kiemelkedett jelentőségében a környező vidékből. Mivel az erdélyi hegyekből lefutó vizeket nemcsak a Maros főága vezette le, hanem a fattyumedrek (Veker, Kórógy, Szárazér és az Aranka) is részt vettek a víz levezetésében, továbbá a talajban is nagy mennyiségű víz áramlott a Tisza felé, a folyó mellett nem alakult ki több kilométeres ártér, ami megkönnyítette a fontos só, fa és bor szállító vízi út mellett a sűrű településlánc kialakulását. A Maros mente hangsúlyos voltát jól mutatja a mellette húzódó kolostorlánc: Ajtonymonostora, Bizere, Csanád két monostora Egres, Hodosmonostora, Gyelid, Kemeceomonostora, Kenézmanostora, Oroszlámos, Pordánymonostora, Szeged négy monostora valamint Szőreg és Tömpös.³² A mintegy 120 km-es folyószakasz mellett 13 helyen állt kolostor, két helyen több is, ami azt jelenti, hogy mintegy 10 kilométerenként szerzetesi lakhelyet talált itt az utazó. Emellett Csanádon püspök és székeskáptalan, Aradon az ország egyik leggazdagabb társaskáptalana tartotta székhelyét.

Eme település-hálózat egyes tagjai ott, ahol a vidék az állattenyésztés és földművelés mellett más lehetőséget is nyújtott a lakosok számára, nagyobb települések alakultak ki. Ezek környékük piaci, gazdasági központjaivá emelkedtek. Közülük a szerencsésebbek állami-, egyházi- vagy magánföldesúri központok lettek, amely szerep tovább növelte erejüket és tekintélyüket, nagyobb számú lakos megélhetését biztosították.

A falupusztásodás tényezői korszakunkon végig hatottak, de a fentiekben megrajzolt település-struktúra az Alföldön keveset változott. Hü lenyomatát adják az Alföld nagy része középkori településképeinek a török deffterek, amint a legutóbbi évek kutatásai kimutatták.³³ A változás azonban erőteljes lendületet vett a 16. század második felében, és tetőzött a 15 éves háború idején. A középkori település-hálózat a Török Birodalomhoz tartozó területeken ekkor szűnt meg, hogy megváltozott formában de az alapvető szerkezetét megőrizve éledjen újjá a török hódoltság korát követő évszázadokban immáron más történelmi körülmények között.

A település-hálózatban a 14–15. században bekövetkezett változások között a lakott prédiomok, szállások, aprófalvak jelentős részének az eltűnése, pusztásodása mellett és velük összefüggésben a mezővárosok és óriásfalvak kialakulása a meghatározó. Az óriásfalvak fogalmának körülírása nem bonyolult feladat. A jó természeti adottságokkal, földdel rendelkező és az átlagosnál (33–45 km²)³⁴ nagyobb faluhatár lehetővé tette a nagyobb kiterjedésű, népesebb falvak kialakulását. E kettő vagy több utcás települések, például Csomorkány és Donáttornya a mai Hódmezővásárhely és Szentes mellett³⁵ azonban, mivel csak egy településképző erő, a művelhető föld hozta létre őket, sohasem lettek mezővárosok. A települések kialakulását segítő tényezők közül csak több jelenléte eredményezte város kialakulását. Az Alföldön a jó föld mellett e tekintetben a legfontosabb szerepet a jó forgalmi és közlekedési adottságok jelentették. A fő vízi és szárazföldi útvonalak, átkelők és csomópontok mellett fekvő településekre azután egyre több egyéb (állami-, egyházi-, uradalmi igazgatási központ, vallási-, kulturális-, törvénykezési centrum) szerepet telepítettek, a

³² TF I. 846–878. p. Szerzetesek a Csanádi egyházmegyében a középkorban. Juhász Kálmán hagyatéka alapján összeállította Lotz Antal. Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből XVIII. Szeged. 1991. 91. p.

³³ Blazovich László (1985) 119. p.

³⁴ Pálóczi Horváth András (1986) 155. p.

³⁵ Blazovich László (1985) 111–114. p.

gazdasági élet pedig továbbiak (piac, vásár, céhek) kialakulását eredményezte. Ilyen módon az illető település környékének vagy tágabb vidékének központja lett. Egy-egy nagyobb régióban a terület gazdasági erejének mértéke határozta meg a városok számát és azok nagyságát. Nem véletlen, hogy az Alföldön az ország más vidékeihez képest viszonylag későn, a 14. század végétől indul el a városok fejlődése, és a folyamat kiteljesedését a török hódítás akadályozta meg. Alapját az állattenyésztés fellendülése biztosította. A nedvesebbé és hidegebbé vált éghajlat kitűnő legelőket adott az állattartók számára, az európai városok pedig biztos felvevő piacot jelentettek a húsáru számára. Eme folyamatok értékelték fel az Alföldet gazdaságilag, és ezért indulhatott el a látványos városi fejlődés a 15. században.

A mezővárosokat a magyar tudományosság hosszú ideig nem tekintette valóságos városoknak. Részint a korábbi, Werbőczire támaszkodó jogászok szemlélet miatt, részint a nyugati, főképp a német szakirodalomban kialakult nézőpont alapján.³⁶ A bajor és lengyel kutatók, a mienkhez hasonló városálózatot vizsgálva már eljutottak arra az álláspontra, hogy a mezővárosokat a városok közé emeljék, és ilyen módon másképpen közelítik meg a kérdéskört.³⁷ Kubinyi András és Szakály Ferenc újabban a hazai középkori városfejlődés szerves részeként fogja fel a mezővárost. Szakály a civitas-ok mellett királyi és földesúri mezővárosokat különböztet meg,³⁸ Kubinyi pedig a jogi szemlélettel szemben egy-egy települést vizsgálva a városi funkciók számbavételét tartja fontosnak véleményalkotása előtt. D. Denecke nyomán egy tíz pontból álló centralitási mutató pontrendszert dolgozott ki, amely alapján egy-egy város súlyát és jelentőségét meghatározza. A várost, egy terület központi helyét a vonzáskörzetével együtt vizsgálja.³⁹

Magunk számára, mivel az Alföld, illetve annak egy része, egy hagyományosan városiányos övezet településtörténetét tanulmányoztuk ezideig, nem volt kétséges a mezővárosok városi szerepköre, jóllehet ismeretes előttünk, hogy sem megjelenési formájuk, sem lakóik jogállása nem érte el a nyugat-európai városok szintjét, ám régióinkban, ha kezdetlegesebb formában is, ugyanazt a feladatot, a centrum szerepét látták el, mint nyugat-európai társaik. A 11. század óta máig fennálló, nyugatról keletre tartó európai gazdasági- és kultúrlejtő a városokra éppúgy érvényes mint a többi társadalmi jelenségre.

Amíg a nyugat-európai városok nagy többségükben fallal körülvett települések voltak, és utcáik két oldalán egymás mellett zárt sort alkottak a téglából vagy kőből épített többnyire egyemeletes házak, amelyek gerincmagasságát és külső homlokzatát már a nagyon korai időkben helyi statutumok határozták meg,⁴⁰ a polgárok közössége pedig széleskörű autonómiával rendelkezett, addig a mezővárosokat nem védte városfal, utcáikon laza sorokat alkottak a házak, amelyek a 15–16. században felmenő vertfalúak voltak, ám szalma- vagy nádtetővel fedték őket. Kő-, azaz téglaházat — nyilván a magas

³⁶ Kubinyi András: Csepreg a Nyugat-Dunántúl középkori városálózatában. In: Tanulmányok Csepreg történetéből. Szombathely. 1996. 130. p. Eberhard Isenmann: Die deutsche Stadt im Spätmittelalter. 1250–1500. Stuttgart. 1988. 107–127. p.

³⁷ Az ide vonatkozó felfogásra ld. Kubinyi András (1996) 130. p.

³⁸ Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. (Humanizmus és reformáció 23. k.) Bp. 1995. 9–32. p.

³⁹ Kubinyi András (1996) 107–110. p.

⁴⁰ Isenmann, Herbert (1986) 46–48. p.

költségek miatt — ritkán építettek, olyanyira, hogy a forrásokban külön megemlíttették őket.⁴¹

Az Alföld gazdasági felértékelődése az állattenyésztés révén főképp a 15. században következett be, aminek hatására a városfejlődés is a korábinál nagyobb lendületet vett. A folyamat illetéknépp időeltolódásban volt a Rajna és az Alpok közötti területen kialakult helyzethez képest. Heinz Stoob ugyanis a városokról összegyűjtött adatainak vizsgálata nyomán a városfejlődés alábbi szakaszait állapította meg Közép-Európára nézve, amelyet ő a Rajnától számít. Első szakaszként a kezdetektől 1150-ig terjedően az ún. anyavárosok kialakulásának az idejét vette, azon városokét, amelyek a városok alaptípusait képezték, amelyek mintát adtak az újabb városok gazdasági, jogi életének és más vonatkozásainak a megszervezéséhez. 1150-től 1250-ig tartott a nagy alapított városok kialakulásának az ideje, amelyeket az anyavárosok példáját követve hoztak létre, és általában alapítólevéllel rendelkeztek. A harmadik szakasz 1250-től 1300-ig a kisvárosok keletkezésének az időszaka volt, míg az 1350-től 1450-ig terjedő időt a törpevárosok (Minderstädte, Zwergstädte) kialakulása etapjának tartotta. 1450-től 1800-ig pedig szerinte a városok létrejöttének nagy apályával kell számolnunk, utána pedig már más társadalmi gazdasági körülmények között nagy fellendülés következett be.⁴²

Stoob az általa közép-európainak tartott városokat lakosságuk alapján az alábbi módon osztályozta: törpe városnak tekinti a 800-as lélekszám alattiakat, kisvárosnak a 800 és 2000 közöttieket, középvárosnak a 4000 és 10.000 lakost számlálókat, a 10.000 felettieket pedig nagyvárosoknak tartja.⁴³ Stoob kategóriáit felhasználva az Alföld két legnagyobb városa, Debrecen és Szeged volt a 15. és 16. század fordulóján, lakosságszámuk 7000 és 7500 között mozgott, és így a középvárosok felső régiójába tartoztak. Gyarapodásuk jelentős volt a 15. században, és lakosságuk a későbbiekben tovább növekedett. Debrecen a 16. század végére a hódoltságból oda menekülőkkal 11 ezerre emelkedett, Szeged viszont a török megszállással (1543) apadni kezdett.⁴⁴

Gyula ugyanebben az időben 1500–3000 lakost számlált, és a nagyobb kisvárosok között foglalt helyet.⁴⁵ Kisvárost Bácskai Vera gyűjtése alapján számosat említhetünk.⁴⁶ A törpe városokat nehéz lenne megkülönböztetnünk vidékünkön az óriásfalvaktól. Helyzetük megítélése alapos egyenkénti kutatást igényelt.

Az ország egyes régiói a középkorban sem egyenlő mértékben fejlődtek. Egyesek stagnáltak, mások előre lendültek, majd idő múltával változott a helyzet. Addig, amíg a nyugati országrész nagy városainak gyarapodása éppen a 15. század második felében

⁴¹ Érszegi Géza: Adatok Szeged középkori történetéhez. In: Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből VI. Szeged. 1982. 45. 111. sz. 48. 114. sz. 49. 115. sz.

⁴² Heinz Stoob: Kartographische Möglichkeiten zur Darstellung der Stadtentstehung in Mitteleuropa besonders zwischen 1450 und 1800. In: Ders (43) Forschungen zum Stadtwesen in Europa Bd. I. Köln-Wien. 1970. 40. p.

⁴³ Heinz Stoob: Stadtformen und städtisches Leben im späten Mittelalter. In: Ders Die Stadt. Köln—Graz 1979. 159. p.

⁴⁴ Debrecen története 1693—ig. Szerk.: Szendrey István. Debrecen 1984. 235—239. p. Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged. 1983. 448—449. p.

⁴⁵ Gyula város története I. A földesúri város. Írta Scherer Ferenc. Gyula m. város kiadása. 1938. 90. p. Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV—XVI. században. Gyulai Füzetek 3. Gyula 1991. 28. p.

⁴⁶ Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat. 37. Bp. 1965. 24—26. p.

állt le,⁴⁷ addig az alföldi éppen ekkor lendültek neki a gazdasági konjunktúra következtében. Az egyes vidékek eltérő fejlődési ütemére ad példát Neven Budak is Varasd megye városainak középi és kora-újkori helyzetét bemutató munkájában.⁴⁸

A mezővárosok nemcsak megjelenésükkel formálták az Alföld településhálózatát, hanem gazdasági szerepükkel befolyásolták környékük településképét is. Már Márkus István megfogalmazta azt a gondolatot, hogy a későbbi nagyhatarú mezővárosok egyenes őst a korábbi, a 16. századi, sőt már előbb kialakult mezővárosokban kell keresnünk.⁴⁹ Makkai László a középkori Kőrös mezőváros kilenc pusztáját (Pentz, Fewdeghaz, Ewrsewd, Pat, Chyze Zer, Thewlgh, Chath és Alap nevűeket) vette számba.⁵⁰ A puszták már 1390-től a mezőváros tartozékaiként szerepeltek.

Bár Mátyás király 1484-ben Corvin János számára kiadott adománylevelében nem szerepelnek, már a 15. század első feléből származó kiváltságlevelekben feltüntették Debrecen alábbi pusztáit: Poroszlóteleke, Szentdemeter, Zatatteleke, Látóteleke, Szentkeresztföldje (teleke) (Lombi), Suma, Azalós, Árokteleke, Kondoros, Likaháza, Ondód (teleke), Kamarás (halma-teleke), Fachát, Fegyvernek, Mátá, Balmaz, Elep, Kösülyszeg, Kadarcskerület, Szalók-Sámson, Sziget.⁵¹ Szeged pusztái a Duna-Tisza közére terjedtek ki, és már a 15. században fel-fellobbanó perpatvar keletkezett birtoklásuk ügyében a kunokkal szemben.⁵²

Szabadka központtal ugyancsak a 15. században alakult ki uradalom, amelyhez Madaras mezőváros és Tavankúton kívül Sebestyénegyház és Veregyegyház prédiomok a későbbi Sebesity és Verusity, puszták tartoztak. A puszták a város kiterjedt határában álltak.⁵³ Hódmezővásárhely középkori elődjének határában is a 15. században indult el a későbbi pusztabirodalom kialakulása.⁵⁴

A hatalmas, két megyére kiterjedő gyulai uradalom három mezővárosának, Gyulának, Békésnek és Simándnak a parasztpolgárai az uradalom pusztáit vehették bérbe. A gyulaiak például a város mellett fekvő (Ketesd, Kígyóskuta, Kígyós, Kerekegyház) és a távolabb eső pusztákat (Kakucs, Jánosháza, Benedekegyháza és másokat) használhatták. A korszakunkból kevés ide vonatkozó, a bérleteket bizonyító adatunk van, de hogy létezett, azt igazolják az alábbiak: Csuka Mátyás és Fosztó András gyulai jobbágyoknak és Bicze Gergely gyulai udvarbírónak Szénáson 100 forintot érő búzaasztagjuk volt. Bérleti szerződést nemcsak egyes személyek kötöttek az uradalommal. Amikor Patócsi Ferenc kezén volt Gyula, a Csabától délre fekvő kerekegyházi pusztát adta a gyulaiaknak az 1540-es években. E bérletet, miután az uradalom birtokába jutott, I. Ferdinánd király 1557-ben megerősítette, sőt a városnak

⁴⁷ Szűcs Jenő: Városok és Kézművesség a XV. századi Magyarországon Bp. 1995. 123—137. p.

⁴⁸ Dr. Neven Budak: Gradovi varazdinske zupanije u zrednjem vijeku. Zagreb-Kaprovnic 1994. 171—177. p.

⁴⁹ Márkus István: Kertek és tanyák Nagyörösön a XVII—XVIII. században. Kecskemét 1943. 31. p.

⁵⁰ Makkai László (1957) 467. p.

⁵¹ Debrecen története 1984. 133. p. A vonatkozó rész Szendrey István munkája.

⁵² Szeged története 1983. 461—462. p. A vonatkozó rész Kulcsár Péter munkája.

⁵³ Blazovich László: Szabadka földesurai a középkorban. In: Szabadka igazgatástörténetéből 1428—1918. (A polgármesterek névjegyzékével 1796—1996) Szabadka. 1996. 48. p.

⁵⁴ Csongrád Megye Évszázadai. Történelmi olvasókönyv I. A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig. Szerk.: Blazovich László. Szeged. 1985. 75—78. p.

adta a tőle délnyugatra fekvő boldogfalvi és a tőle északnyugatra elterülő györkei pusztát.⁵⁵

A Hármas-Körös bal partján állt középkori Szentandrás, ma Békésszentandrás a 15—16. században ugyancsak uradalmi központ volt. Valójában sohasem fejlődött mezővárossá. Példája annak, hogy nem okvetlenül lesz minden uradalmi központból oppidum. 1436-ban és 1456-ban 11 pusztá (Apácaegyház, Csorvás, Gádosor, Gellétegyháza, Kupa, Lábasegyház, Libeszegegyháza, Ötszögüegyház, Tompa, Tökemonostora és Zeleméres) tartozott hozzá.⁵⁶ E területek a folyóktól távoli vidékeken feküdtek. Mintegy igazolják ezen területek ritkább település sűrűségét.

Puszták, azaz a telekrendszeren kívül eső területek, amelyeket elsősorban szilajállattartással hasznosítottak, a kisebb uradalmakban is előfordultak, mint például a herpályi uradalomban Szentdemeter.⁵⁷ Az Arad megyei Szentpál a Százázérbe torkolló Szentpáli-ér mellett feküdt. Pusztáit nem említik az oklevelek, tartozékai: Háromfűlű, Deszk, Gyelid, Kölp, Ménesi, Bike, Bodorlaka és Ötvenablaka lakott helyek, Ménesi és Kölp kivételével körülötte feküdtek. Köztük és Szentpál között területek el azok a puszták, amelyeket Szentpál lakói használtak, ám az oklevelekből nevük kimaradt, mivel már régebbi időtől fogva határán belül területek el. Egyébként Szentpál sem tudta megtartani központi szerepét, a 16. században a falvak közé csúszott vissza, amelyek közül, úgy látszik, igazán sohasem emelkedett ki.⁵⁸

Sajátosan alakult az Alföld egyházi központjainak a helyzete. Csanád és Arad valamint Várad középkori lakóiról keveset tudunk. Nemcsak Várad, hanem az előbbi kettő is a mezővárosok sorába tartozhatott, hiszen mindkettő náhije központ lett 1552 után, sőt Csanád szandzsák központ is.⁵⁹ Lakóik hasonló gazdálkodást folytattak mint a világi birtokosok mezővárosaiban élők. Prédiumaikat a csanádi püspök valamint az aradi káptalan és prépost birtokai között kell keresnünk.

Az Alföld mezővárosai körül, mint a felsorolt példák mutatják, már a 15. században jelentős legelőterületek, puszták alakultak ki. E városok mintegy magukba szívták a környező falvak egy részének lakosságát, hogy egykor volt területükön a nagyállattartás üzemhelyeit alakítsák ki. A 14 századtól kezdve ez a folyamat a leginkább meghatározó az alföldi településhálózat alakulásában. Eme változások után kialakult településképet — mint említettük — kítűnően regisztrálják a török defterek.⁶⁰ Ezen forrásokból kitűnik, hogy a 15 éves háborúig a stagnálás és a lassú erodálódás jellemezte az Alföld és elsősorban a török által elfoglalt területek településeit. Egyes

⁵⁵ Blazovich László: Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 16. 1996. 355. p.

⁵⁶ Blazovich László 1985 110. p.

⁵⁷ Berettyóújfalu története. Szerk.: Varga Gyula. Berettyóújfalu. 1981. 96. p. A vonatkozó rész Módy György munkája.

⁵⁸ Blazovich László (1996) 286. p.

⁵⁹ Blazovich László (1985) 139—142. p.

⁶⁰ Vass Előd: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: Tanulmányok Csongrád Megye történetéből. Szeged. 1979. Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba. 1982. Vass Előd: A vásárhelyi náhije 1560. évi és 1570. évi török adóösszeírása. In: Tanulmányok Csongrád Megye történetéből IV. Szeged. 1980 5—59. p. Fekete Lajos: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászágó Füzetek 4. Jászberény. 1968. Vass Előd: Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsa 1980. 79—153. p.

hódoltsági városok, mint például Túr és Mak⁶¹ azonban ekkor is gyarapodtak. A nagy fordulat a 15 éves háború idején következett be, amikor az itt telelő tatár hadak a vidék jó részét kiélték. Amíg Gházi Giráj kán Pécssett zenével és irodalommal foglalkozva múlatta idejét,⁶² addig hadai pusztává tették a Marostól a Tiszáig terjedő vidéket. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a 15 éves háború pusztításai nem egyformán érintették az Alföld egyes vidékeit. Ekkor kevesebbet szenvedett a Duna-Tisza közének lakossága és az észak-keletre eső terület.

A török hódoltság végén, a felszabadító harcok során újabb csapásokat szenvedett az Alföld déli és középső részének település-hálózata. Az újraterelítéskor azonban a középkori település-rend éledt újra immáron részben más viszonyok között. A központok, a mezővárosok szinte kivétel nélkül megtartották korábbi szerepüket és jelentőségüket régiójukon belül. A kisebbek közül nem telepítettek újra néhányat, ilyen például: Szer, Donáttornya, Szentpál és Herpály. Szerepüket régiójukban mások vették át, Szerét például Kistelek, Donáttornyáét Szentes. A falvak közül számosat ugyancsak nem telepítettek újra, határukat a mellettük lévőkhöz csatolták. A folyók melletti sűrűbb és tőlük távolabbi ritkább település-hálózat, amelyikben a csomópontokat a mezővárosok képezték, még hosszú időre meghatározta az Alföld képét.

LÁSZLÓ BLAZOVICH

THOUGHTS ABOUT THE NETWORK OF THE SETTLEMENTS OF THE GREAT HUNGARIAN PLAIN IN THE MIDDLE AGES

(Summary)

A lot of similarities are to be found in the network of settlements of the Great Hungarian Plain in the period of time beginning with the neolithical age up to the end of Middle Ages. First of all we refer to the density of the settlement chain along the rivers compared to the image of that in the areas farther from the rivers. You can find permanent village-like settlements besides both the loosely, dispersedly situated stock-breeding and the solitary ones.

In the 14th—15th centuries up to the Turkish conquest, there started the development of the market-towns based on the boom of the big stick-breeding resulting in the appearance of central, economical and administrative points of junctions.

This process was followed by up the transformation of villages into unpopulated areas the so called "puszta"-s appeared around certain towns. The number and population of towns have increased, but their level fell behind the Western-European towns as for the image of the town and its population.

The dynamical development of the towns in the plains has stopped due to the Turkish conquest.

⁶¹ Mezőtúr város története 1978. 20—21. Makó története 1993. A vonatkozó rész *Szakály* Ferenc munkája.

⁶² Karácson Imre — *Szekfü* Gyula: Török történetirők 1566—1569. III. Bp. 1916. 170—171. p.